

HADÎKATÜ'L-VÜZERÂ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Doç. Dr. Sait AŞGIN

I. SUNUŞ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık ilk beşyüz yıllık bir döneminde görev yapmış sadrâzamların hayat hikayelerini içeren, alanında önemli bir kaynak olan ve bilebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar iyi bir araştırma konusu yapılmamış bir eser; Osmanzâde Ahmed Ta'ib'in "Hadîkatü'l-Vüzerâ" adlı kitabı incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yönetim alanının başındaki kişi önceleri "vezir" olarak adlandırılıyordu. Daha sonra bunların sayıları artmış ve önde gelenini diğerlerinden ayırmak ve belli etmek için birinci vezire, 'en büyük vezir' anlamında "vezîr-i a'zam" denilmeye başlanmıştır. Bu ünvanı ilk alan ise Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'dır.

Aslında Farsça olan "vezir" kelimesinin anlamı, pâdişâhın bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlıkla ilgili tüm konularda görüş, önerileri ve önlemleri ile ona yardımcı olan kimse demektir. Devlet memuru olarak ise vezir, Pâdişâhın mutlak vekîli olarak devletin bütün işlerini yöneten ve yürüten en yüksek yöneticidir. Bu en yüksek yöneticiye, vezir sayısının artmasıyla vezîr-i a'zam denildiğini yukarıda söylemiştik. Bu deyim özellikle Kanunî dönemine kadar kullanılmış ve bundan başlayarak sadr-ı a'zam, sadr-ı âlî, sâhib-i devlet, sadâret-penâh, vekil-i mutlak gibi adlar kullanılmış ise de bunlar arasında yalnızca sadrâzam sözcüğü tutunmuştur.

* Doç. Dr. Sait Aşgın.

Sadrâzam ünvanı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru üç kez "başvekil"e değiştirilmiştir. 1838'deki ilk değişiklikte on-dörtbuçuk ay, 1878'deki değişiklikte yüz ondört gün, 1878'eki ikinci değişiklikte de üçbuçuk yıl kadar sürmüştür, ancak göz boyamadan öteye gitmeyen değişiklikler olarak kalmışlardır. Sadrâzam deyimini Osmanlı Devleti ile birlikte tarihe karışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu en önemli ve en yüksek yönetim görevinde bulunan sadrâzamlar hakkında yapılacak araştırmalar ile bunların çeşitli yönlerden incelenmeleri sonucu ortaya konacak veriler elbette ki, gerek yalnızca Osmanlı tarihi ile ilgilenenlere gerekse de yönetim tarihini ele alan bilim adamlarına çok önemli ipuçları verebilecektir. İşte bu düşünceden yola çıkarak, Osmanlı sadrâzamlarının etnik ve sosyal kökenlerini, görev sürelerini, görevden ayrılış biçimlerini ve bunların çapraz ilişki ve sonuçlarını ele alan bir çalışma, bu satırların yazarı tarafından yapılmış ve Hadikat-ül Vüzerâ'nın transkripsiyonu da ek olarak sunulmuştur. Burada ise yalnızca, adı geçen eserin değerlendirilmesine çalışılacaktır.

Osmanzâde Ahmed Ta'ib'in Hadîkatü'l-Vüzerâ adlı eseri gerçekten, bizde çok az gelişmiş olan biyografi yazarlığının güzel ve önemli bir örneğidir. Bu önemine karşın eser, bugüne kadar ve bildiğimiz kadarıyla, toplu bir inceleme konusu yapılmamıştır. Gerçi değişik kaynaklar, bir kısım sadrâzamlar hakkında alıntı ve aktarmalar yapmamış değildir. Ancak, bizim vurgulamak istediğimiz, böyle önemli bir kitabın bir bütün olarak ele alınmadığıdır. Gene, bugüne kadar günümüz Türkçesine kazandırılmadığı gibi, transkripsiyonu da yapılmamıştır.

Eser, yalnızca Osmanzâde Ahmed Ta'ib'in bir çalışması olmayıp, Dilâver Ağazâde Ömer Efendi, Ahmed Cavid Bey, ve Abdülfettah Şefkat Efendi'nin, yaptıkları eklemelerinden (zeyl'ler) oluşmaktadır. Hatta, birinci ek'in ne kadarının Dilâver Ağazâde'ye, ne kadarının Mehmed Said Efendi'ye ait olduğu tartışmaları da düşünülürse, toplam beş yazarın yapıtları toplamını incelemeye almış olduğumuz ortaya çıkar. Dolayısıyla, herbirinin anlatım özelliklerini, verdikleri bilgileri ve verdikleri bu bilgilerin niteliğini incelememiz

ve birbirleriyle uyumlu olup olmadıklarını ortaya koymamız gerekti. Bunun sonucunda gördük ki, çalışmalar yöntemleri ve muhtevaları açısından tam bir paralellik içerisindedir ve yazarları buna özellikle itina göstermişler. Böylece, inceleme materyalimiz Hadîkatü'l-Vüzerâ'nın kapsamına, yaklaşık 500 yıllık bir dönem ve toplam 153 sadrâzâmın hayat hikayesi sığdırılmıştır.

Çalışmamız ve inceleme materyalimiz hakkında bu genel sunuştan sonra sırasıyla, Osmanzade'nin hayatı hakkında daha teferruatlı bilgilere ve eserin değerlendirmesine geçebiliriz.

II. OSMANZADE AHMED TA'İB

Süleymâniye Rûznâme'ci'si Osman Efendi'nin oğlu olmasından dolayı "Osmanzâde" diye anılan "Tâ'ib" mahlaslı Ahmed Efendi, ilmiye sınıfına girerek Müderris olmuş ve Kâhire Kadısı iken Mayıs 1724'te ölmüştür¹.

Önemli bir tarih yazarı olarak ün yapmış olan Osmanzâde Ahmed Tâ'ib Efendi'nin en tanınmış kitabı, 1718 yılında yazdığı -ve çalışmamızın ana konusunu oluşturan- *Hadîkatü'l-Vüzerâ*'dır. Burada yazar, Osmanlı Sadrâzâmlarının ilki Alaeddin Paşa'dan başlayarak, Râmî Mehmed Paşa'ya kadar doksan üç sadrâzâmın hayat hikâyelerini kısaca ve belli bir yöntemle anlatmaktadır. Kitaba dört adet "zeyil" yapılmıştır ki bunları birazdan göreceğiz.

Yazarın yine tarihi nitelikteki diğer bir kitabı, Osmanlı Sultanlarının hayat hikâyeleri, sefer ve fetihleri ile vakıflarının anlatıldığı *Tuhfetü'l-Mülûk*'tür. Bunun daha uzun olanı ise *İcmâl-i Menâkib-i Selâtin-i Al-i Osmân* adıyla bilinir.

Hadîkatü'l-Vüzerâ adlı yapıtın incelediğimiz basısının 130-132. sayfalarında, "Osmanzâde'nin hal tercümesinin özeti, araştırmacılar için yarardan uzak olmayacağı düşüncesi ile" şöylece verilmiştir:

1. Ayrıntılı bilgi için bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bak. Ankara, 1982 s.279 vd.; Bursa'lı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Meral Yayınları, İstanbul, s.414 vd.; N. Sami Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s.749.

"Osmanzâde Tâ'ib Efendi, devlet ileri gelenlerinden Osman Efendi'nin oğludur. Gençlik çağında birçok ilim ve söz meclisinde bulunmuş ve 1099 yılı rebî-ül-evvel ayında, babasının Nişancı Camii yakınlarında kurduğu medreseye müderris olmuştur. Daha sonra 'hareket-i hâriç'² rütbesi ile "fazıla" müderrisi olmuş iken, Aşçı Mehmet Paşa'dan alacağını kurtarmak amacıyla ona Kethüdâ olarak durmakla suçlanınca medresesi Durmuş-zâde'ye verilmiş ve bir-iki yıl mahrumiyet azığıyla kederli kılınmıştır. 1109 yılı içerisinde Sadrazam Hüseyin Paşa'nın eniştesi Hacı Kethüda'nın yardımıyla, yeniden kurmayı kararlaştırarak "Feyziye-i Cedfde" adını verdiği hayali bir medreseye "dahil" rütbesiyle atanmış, ancak 1110 yılında bu medreseyi kuramadığı gibi, kötülüğünü isteyen bazı kimselerin onu Müftü Seyfullah Efendi'ye çekiştirip koğuculuk yapmaları sonucu, adı müderrisler defterinden silinmiştir. 1115 Yılı içerisinde ise, İstanbul'da Horhor yakınlarında kurduğu medreseye "hareket-i dahil"³ rütbesiyle atandı ve meslektaşları ile kıyas edilerek Fatih Medresesi Müderrisi sayıldı. Ancak, daha sonra Başmakçızâde Efendi'nin ilk döneminde yıldızı yine ters dönünce, rütbesi tenzil edilip Mustafa Ağa Medresesine "ikinci dahil" rütbesiyle atandı. Bu kez, Dârüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın kâtipliğiyle şöhret bulmuş olan İbrahim Efendi'nin yardımıyla "Mûsile-i Sahn"⁴ ve "hareket-i altmışlı" rütbelerini kazanıp, 1129 yılı Şa'ban ayı içerisinde "Haleb-üş-şehbâ" kadılığıyla imtiyaz elde etti. 1135 Yılında ise, zamanın Sadrazamı Damat İbrahim Paşa tarafından kendisine iyilikte bulunarak Mısır Kadılığına atandı ve böylece eski meslektaşlarının derece olarak önüne geçti.

"Ta'ib Efendi, süslemeye ve ziynet eşyası kullanmaya eğilimli, büyüklük gösterisinde bulunmaya da gönlünü son derece kaptırmış birisiydi. Halep'ten azledildiğinde, Fenerbahçesi karşısında yaptırdığı köşküne ve Demirkapı semtindeki çiftliğine Sadrazam ve Şeyhülislam Efendiler ile Kaptan Paşa Hazretlerini davet edip onları

2. Tarık-ı tedris (okutma yolu) silsilesinin ikinci derecesindeki müderrislerine verilen ünvanıdır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1*, s.740.

3. a.g.y.

4. Yüksek olan sahn derslerine girebilmek için, onun ortası makamında bulunan medreseler hakkında kullanılan bir deyimdir. Pakalın, a.g.e., s.585.

çok güzel ağırlayarak akranlarının haset duygularını kabartmıştı. İhtiyaç sahiplerinin isteklerinin yerine getirilmesinde onun devlet büyüklerine karşı sarfettiği dostane ve mizahla karışık sözleri, benzerlerinin ısrarlı ricalarından daha etkili ve daha işe yarar olurdu. Eski hukuka uymada eşsizdi. Tarih düşürme ve güzel söz söylemekte de eşsizdi. Söylediği kıtalar, insanların dilinde atasözü gibi söylenir olmuştur. Herkes tarafından sevilen devlet büyüklerini övüp yüceltmekteki başarısı kadar, böyle olmayanları da gerek şiiri ve gerekse nesriyle elâleme rezil rüsvâ etmede de başarılıydı. Kısacası, kalemi düşmanlarına karşı bir yılan ve dostlarına karşı tûtî kuşu gibiydi. Kendinden öncekilerin Meşârık-ı Şerife'ye Türkçe olarak yazdıkları şerhin ibarelerindeki fazlalık ve bozuklukları ayıklayıp, biçimini düzene koyarak pek çok yerindeki eksik ve düşük olan yanlarını düzeltmiş; Türkçe 'Ehadis-i Erbain Şerhi', 'Menâkıb-i Hazret-i İmam-ı Azâm', 'İcmâl-i Tevârih-i Selâtin-i Osmâniye', ve 'Hadikat-ül-Vüzerâ' adlı kitapları, bilimselliği ve sağlamlığı herkesçe kabul edilen yapıtlar olmuştur. Gene 'Nesâyih-ül-Mülük', 'Hümâyûnnâme' ve 'Ahlâk-ı Muhassenî' adlı kitaplar da yaygın olarak kullanılan özlü kısa sözlerle özet haline getirilmiştir".

III. HADİKATÜ'L-VÜZERÂ VE ZEYİLLERİ

A) *Hadikatü'l-Vüzerâ*: Yukarıda deyinildiği üzere bu eser, Osmanzâde Ahmed Ta'ib Efendi tarafından 1718 yılında yazılmış olup; Osmanlı Sadrâzamlarının ilki, daha doğrusu ilk Osmanlı veziri⁵ Alaeddin Paşa'dan⁶ başlayarak, Râmi Mehmed Paşa'ya kadar toplam 93 Sadrâzamın⁷ kısa hayat hikâyelerini içermektedir. İncele-

5. Osmanlılar'ın ilk devirlerinde, Dîvan'da ulemâ sınıfından gelme yalnız bir vezir vardı, daha sonra vezir sayısı artınca birinci vezire Vezîr-i A'zam denildi. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. 502. Ayrıca vezirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İslâm Ansiklopedisi* XIII, Kültür Bakanlığı Yayını, Millî Eğitim Basımevi. İstanbul 1986, s.309 vd.

6. Alaeddin Paşa'nın kim olduğu konusunda iki ayrı görüş vardır: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin oğlu olduğu yolundaki görüştür ki, çalışma materyalimizdeki görüş böyledir. İkincisi Uzunçarşılı'nın kitabında sözünü ettiği görüştür ki buna göre Alaeddin Paşa Hacı Kemaleddin adında birinin oğlu olup Osman Gazi'nin oğlu ile karıştırılmıştır. Bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.581.

7. Babinger, bu sayıyı 92 olarak vermiştir ki bu yanlıştır. Bk. Babinger, *a.g.e.*, s. 279. Gene Türk Edebiyatı Tarihi'nde bu sayı 108 olarak verilmiştir ki bu da doğru değildir. Bk. Banarlı, *a.g.e.*, s.749.

diğimiz kitabın 1271 yılı İstanbul baskısı 133 sayfa olup, metin Osmanlıcadır.

Başlangıcında yaklaşık ikibuçuk sayfalık bir önsöz vardır. Bu önsözde; Allah'a, Peygamber'e dua ve niyâzdan sonra Sultan Ahmed'e uzunca bir övgüde bulunulmakta, şahsına ve devletin devamına dua edilmektedir⁸.

Yazar, "değeri yüksek inci tanelerinin satırlara dizilmesi" olarak nitelendirdiği çalışmasının "yüceliği bol olan, sadaret makamının "Nizâmü'l-Mükl'ü, doğru karar sahibi, Jüpiter gibi ışıklı bir danışman ...halkın çıkarlarını gözeten ("halk" ve "halkın çıkarları, mutlu olması" ileride de ele alacağımız üzere yazar tarafından çok önemsenmiş, yargılamalarda bu konu belirleyici olmuştur), ..Padişahla hısımlık olma muradına ermiş ve yoksulların sığınağı sadrazam İbrahim Paşa'nın gözleri önüne serildiğini" söylemektedir.

"İşin doğrusunu söylemek gerekirse, halkın gereksinimlerini gidermede büyük yol alan ve övgüye değer eski vezirlerin bunlardan (günün vezirlerinden) hiç bir eksik yönlerinin bulunmadığı büyük düşünürlerin risâlelerinin satır başlarında yazılı olduğundan, anlama yetisi dar olan avamında belleklerinde yer etmesi için, Osmanlı Sultanlarının vekillerinin menkıbeleri ve yaptıkları güzel işler, özlü ve günlük dilde kullanılan deyimlerle, onlara layık olmayacak biçimde düzene konulup onlara armağan edildi."

"Kalemi kısa [yazı yazma yeteneği iyi olmayan] Osman-zâde Ta'ib şu özü beyan eder: Eskilerin iş ve yapıtlarını anlatıp Vezirlerin hayat hikayelerini aktaran kişiler, onların bütün üstün özelliklerini derlemiş ancak bunları bir düzene koymamışlardır. Ben onların özünü seçip bir düzen halinde yazdım. Bunu yazarken şiir yolunu seçmedim. Ancak düzyazının külfetli özelliklerine de önem vermiyip kafiye ve sec' [cümle sonlarının benzerliği] için uğraşmadım.

8. Sultan 3. Ahmet, 1703 ve 1730 yılları arasında Padişahlık yapmış olup, yazarın çağdaşıdır. Yazar, İcmâl-i Menâkib-i Selâtin-i âl-i Osman adlı çalışmasında da bu padişaha genişçe bir yer ayırmıştır. Gene 3. Ahmet'in İbrâhiadındaki şehzâdesinin doğumu dolayısıyla söylediği bir kasîde Padişahın makbûlü olduğundan bir Hatt-ı Hümayûn ile "melikü's-suarâ" sayılıp, reis-i şâirân ünvanıyla taltif edilmiştir. Bk. Banarlı, *a.g.e.*, s. 749.

Amacım şairlik gösterisinde bulunmak değildi. Herşeyi olduğu gibi, ancak günlük konuşulan dil ile yazdım. Bu yapıtımda bulunan her türlü eksikliğin iyiliksever kimseler tarafından hoş görüleceğini umarım. Zaten yalın ve açık sözlerle, bundan daha güzeli hiç olur mu?"

Yazar, önsözünü çalışmasının adını koyarak bitirmektedir: "Bu yapıtın adı Hadika-i Vüzerâ konuldu".

Böylelikle, yazar önsözünde, çalışmasının içeriği, özellikleri ve çalışma sırasında güdülen "kaygular" hakkında açıklamada bulunmaktadır. Buna göre; çalışmada "Sadrâzâmların üstün özellikleri (meziyetleri) ile hayat hikayeleri" ele alınmıştır. Yazara göre "bu yapılırken gereksiz söz söylenmemiş"tir ki bunu, "içerik olarak ayrıntıya girmediğini" anlatmak istediği biçiminde yorumlamak doğru olur. Çünkü, metnin incelenmesinde görülecektir ki bir durum ya da olayın anlatılmasında en az ve öz sözcükle anlatım yerine çoğu Arapça ve Farsça olan çok sayıda sözcük ve tamlamalar kullanılması yoluna gidilmiştir.

Yazar, yaptığı çalışma konusunda kendisinden iki açıdan özellikle emindir: Birincisi "olanın olduğu gibi açıklanması", ikincisi de "bunun en güzel biçimde yapılması"dır. Gene de olası noksanlıklar için, ma'zur görülmesini istemektedir.

Eserde daha sonra Alaeddin Paşa'dan başlayarak tarihi sıralamaya uygun olarak Râmi Mehmet Paşa'ya kadar toplam 93 sadrazamla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümler incelediğimiz basıda toplam 129 sayfadır.

130. Sayfadan başlayan yaklaşık ikibuçuk sayfalık bölümden yukarıda oldukça geniş olarak söz etmiş ve alıntılar yapmıştık. Burada Osmanzâde Ahmed Ta'ib'in hayatını, kişiliği ve eserleri hakkında bilgilerden sonra Çelebizâde Asım'ın, Osmanzâde Ta'ib Ahmet için söylediği ve onun ölüm tarihini gösteren şu beyt verilmektedir:

*"Ah-ı pey-der-pey idüp Asım dedim,
Göçtü Osmanzâde Ta'ib ah, ah."*

Bu beyti, yazarın anlattığı son sadrâzam olan Râmi Mehmet Paşa'yı konu alan toplam altı beyit izlemektedir. Bu beyitler, Râmi Paşa'nın söz söylemedeki ustalığından, Sadrâzamlığa geldikten sonra tavırlarının değiştiğinden ancak gene de varlığının herkes için bir lütûf olduğundan söz eder ve onun suçlarının bağışlanması için yapılan duayı içerir.

Osmanzâde Ahmet Ta'ib 'in bu çalışması, "bu eserde geçen iyi ve kötü tüm sadrâzamlar için" yapılmış genel bir dua ve dilek niteliğindeki iki beyit ile tamamlanmaktadır.

B) *Gül-i Zîbâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ:* Adı, "Vezirler Bahçesinin Güzel Gülü" anlamına gelen ve Osmanzâde Ahmed Tâ'ib Efendi'nin "bıraktığı" yerden, bir başka deyimle Kavanoz Ahmed Paşa'dan, Said Mehmed Paşa'ya kadar otuz bir sadrâzamanın hayat hikâyelerinin anlatıldığı bu eserin gerçek sahibi hakkında tartışmalar sözkonusudur. Babinger, Gülzîbâ'nın Şehrîzâde Mehmed Said Efendi'ye ait olduğunu ve 1748 yılında kaleme alındığını belirttikten sonra, "bu eserden ne kadarının M.Said Efendi'ye ait olduğunun henüz tespit edilemediğine" dip-not olarak değinmektedir. Aynı eserin 319. sayfasında ise Gülzîbâ'nın Dilâver Ağazâde Ömer Vâhid Efendi'ye ait olduğundan söz edilmekte ve Damad İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar geldiği söylenmektedir. Buradaki dipnotta ise "bana kalırsa bunu Ömer Vâhid'in yazmış olduğundan şüphe yoktur. Hakkında araştırmada bulunulursa bu iki eserin yani Şehrîzâde Mehmed Said'in Gülzîbâ'sı ile Ömer Vâhid'in zeyli arasında ilişki olup olmadığı ve varsa niteliği anlaşılacaktır. Mehmed Said'in Belgrat'ta Defterdarlık'da bulunmuş olan Ömer adlı birinin müsvedde olarak yazdığı bir eserden yararlanmış olması bu vazifede bulunmamış olan Ömer Vâhid'le ilişkisi olduğu sonucunu vermez. Fakat buna karşın Mehmed Said belki de Dilâver Ağazâde'nin eserinden yararlanmış ve bunu devam ettirmiştir"⁹ ifadesine yer verilmiştir.

Hadîkati'l-Vüzerâ'nın incelediğimiz basısında ise, 94 nolu Kavanoz Ahmet Paşa'nın hayat hikâyesinden önce şu açıklama verilmektedir: "3. Mustafa Han dönemimde reis-ül-küttâb olan ...Dilâ-

9. Babinger, a.g.e., s.319 vd.

ver-zâde Ömer Efendi Merhumun zeylidir". Daha sonra, Kavanoz Ahmed Paşa'dan başlayarak 106 nolu Damad İbrahim Paşa'ya kadar toplam 13 sadrazamın hayat hikayesi anlatıldıktan sonra yazarın "sonsözü"nde Sultan Gazi Ahmet Han ve Damat İbrahim Paşa'ya övgü ile şu açıklamalara ve bilgilere yer verilmiştir: Birinci olarak yazar, "hal tercümelere verilen kişilerin hakkında geniş açıklamalarla söz kalabalığı yapılmadığından; herkesin durumunun en uygun biçimiyle ve öz olarak anlatıldığından" söz eder. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ahmet Ta'ib de böyle söylemekte idi. Bu durum, zeyil sahibinin Ta'ib 'le aynı üslubu paylaştığını göstermektedir. Nitekim zeylin yazarı da bunu şöylece dile getirmektedir: "...Bu yolda tıpkı kendi başına yol alamayıp başkalarına uyan topal bir insan ile kervanların en sonunda yer alıp onları izleyen yük devesinin durumu gibi 'Hadâik' adlı eserin yolundan yürüdüm. Kimselerin söylemediği orijinal sözleri söyleyen Ta'ib Efendi bana yol gösterici oldu. Bir zeyl ile onun eteğine yapıştım".

Yazar daha sonra, çalışmasının eksik yönlerinin daha güzel yazanlarca ortaya konulması "dileği" ile, yapıtında adı geçen kişiler için "hayır dua" etmektedir.

Zeyil yazarın yapıtı için tarih düşürdüğü şu sözlerle sona erdirilmektedir: "Oldu yüz yılda hadâik-i mücez-i mu'ciz-beyan".

Bundan sonra 107. sırada anlatılan Silâhtar Mehmed Paşa'dan başlayarak 109. sıradaki Topal Osman Paşa dahil üç sadrazamın hayat hikayesi sonrasında şu bilgiler verilmiştir: Birinci olarak bu "seçkin zeyl"in 1162 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir. Yazarın açıklamasına göre dört yılda tamamlanamayan ya da ancak tamamlanan esrin yazıya geçirilmesi "dikkatin tam eylemesi" ile on gün sürmüştür. Bunun nedeni ise "tamamlanma zamanında irfan bağından birinin çıkıp yazara şevk vermesi"dir. Bu kimse yazarın çağdaşı olan Sadrazam Abdullah Paşa'dır. Yazar, Abdullah Paşa'ya yönelik övgü kıt'asından sonra gene şiirsel bir anlatımla; "adını Gül-i Zîbâ koyduğu çalışmasını utanarak Abdullah Paşa'ya hediye ettiğini, onun huzuruna koyduğunu" ifade ederek konuyu noktalamaktadır.

Babinger, Hacı Kalfa Hanifzâde'nin "eserin adını yalnızca Zeyl-i Hadîkati'l-Vüzerâ diye yazdığını ve yılını da 1162 olarak kaydettiğini" bildirdiğine göre, Dilâverzâde Ömer Efendi'nin bu üç sadrazamlık bölümü sonradan eklemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda da Ömer Efendi'nin bu çalışmasının Babinger'in dediği gibi Damad İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar değil fakat Topal Osman Paşa'nın sadaretine kadar gelmekte olduğunu söylemek gerekir. Zaten eserin adı da burada konulmaktadır. Bu durumda 110. sıradaki Ali Paşa'dan başlayarak 124. sırada anlatılan Said Mehmed Paşa'ya (o dahil) kadar olan toplam onbir sadrazamın hayat hikayelerinin de Mehmed Said Efendi tarafından kaleme alınmış olması gerekir. Gerçi aşağıda anlatacağımız üzere Cavit Ahmet, zeylinin önsözünde "Dilâver Ağa-zâde'nin, Ta'ib Ahmet'in eserini, -onun kaldığı yerden başlayarak, Sait Paşa'ya kadar- tamamladığından söz etmektedir. Buna göre Gül-i Zîbâ'nın tümü Ömer Efendi'ye aittir. Ancak yukarıdaki bilgiler ışığında, 110. sırada verdiğimiz Ali Paşa'dan başlayarak 124. sırada verdiğimiz Said Mehmed Paşa'ya kadar (o dahil) 15 sadrazamın hayat hikayesinin Ömer Efendi dışında biri tarafından yazıldığını ve kitapta bu bölümlerle ilgili aydınlatıcı açıklama olmamakla birlikte Babinger vd.e dayanarak bu bölümün Mehmed Efendi'ye ait olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.

C) Verd-i Mutarrâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ: Adı, "Vezirler Bahçesinin Taze Gülü" anlamına gelen bu zeylin yazarı Ahmed Câvid Bey, uzun yıllar İstanbul Şehreminliği yapmış bulunan bir tarih yazarı olup, 1803 yılında vefat etmiştir. Verd-i Mutarrâ, Dâmad Mehmed Râgıb Paşa'dan başlayarak Yusuf Ziyâ Paşa'ya kadar toplam 24 adet sadrâzamın hayatını öncekilerle aynı yöntemlerle anlatmaktadır. Kitabın incelediğimiz baskısında bu bölüm toplam 50 sayfa yer tutmaktadır.

Bu zeylin başlangıcında, klasik Osmanlı yazım geleneğine paralel olarak Allah'a, Peygamber'e, Ashab'a ve ehl-i beyte dua ve övgüden sonra, şu bilgiler verilmektedir:

"Bilen ve düşünen insanların bilgileri dahilinde olduğu üzere, geçmişte yaşamış büyük kimselerin durumlarından haberdar olmak

yararlıdır. Ve Sultan Üçüncü Ahmet devrinde bulunan bilginlerin büyüklerinden ve şairlerin seçilmişlerinden olan Osman-zâde Ahmed Ta'ib, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 3. Ahmet'in dönemine gelinceye kadar, yüce sadrazamların göreve gelişlerini, onlar zamanındaki olayları, hizmetlerini ve sonlarını biraraya getirip yazmıştır. O güzel yapıtın adını Hadîkatü'l-Vüzerâ koymuş ve bu kitabı, kitaplar arasında seçkin kılmıştır.

"Güzel söz söyleme meydanının pehlivanı reisü'l-küttâb Dilâver Ağa-zâde (de) 1172 tarihine gelinceye kadar Ta'ib Efendi'nin biçemi üzere yazıp, Yirmisekiz Çelebi-Zâde diye bilinen Sid Paşa ile tamamlamış ve adını da Gül-i Zîbâ-yı Hadîkâtü'l-Vüzerâ koymuştur.

"Ben Câvid Ahmed de, Râgıb Paşa'dan başlayarak ve Dilâver Ağa-zâde'nin gittiği yoldan giderek Verd-i Mutarrâ-yı Hadîkâtü'l-Vüzerâ adı ile bir yapıt oluşturdum. Yapıtı, 3. Ahmed zamanının veziri olan Yusuf Paşa'ya kadar getirerek tamamladım.

"Düzyazının zor yönlerine girmeden, günlük deyimlerle bunları anlattım. Gene de kalemim hata işlemiş ise, bilenler bu aybını insaf gözüyle bakarak örtsünler.

Görüldüğü üzere yazar, önceki zeyiller hakkında açıklamalar yapmakta ve kendi yazdıklarında izlediği yöntemi bildirmektedir. Burada da gene yazarının da açıkça belirttiği gibi, kendinden öncekilerin yöntemleri aynen benimsenmiş ve izlenmiştir.

D) Zeyl-i Verd-i Mutarrâ ya da Zeyl-i Hadîkâtü'l-Vüzerâ: Abdülfettah Şefkat Efendi'nin Yusuf Ziya Paşa'dan Alemdâr Mustafa Paşa'ya kadar toplam 6 sadrâzaman hayatının anlatıldığı bu çalışması, incelediğimiz baskıda toplam 23 sayfadır.

Çalışmanın başlangıcında yaklaşık birbuçuk sayfalık bir giriş bölümü vardır. Bu bölümde dönemin yapıtlarında ortak bir özellik olan; Tanrı'ya, Peygamber'e, Ashab'a dua ve niyazdan sonra şöyle denilmektedir: "Gam dağının mutluluğa eremeyen Ferhat'ı, aşk çölünün isteklerine kavuşamayan Kays'ı olan ben Abdülfettah Şefkat-i Bağdâdî, merhum Cavit Ahmet Bey Hazretleri'nin yapıtına

'zeyl' yazmaya kalkıştım ve onun izinden yürüyerek 'kırintıları yazı ipine dizmeye' cesaret ettim. Böyle zor bir işi yapmanın özü ile yeşil yapraklar ayarında olan bu yapıt, marifet sahibi ve söz söylemesini iyi bilen dostların önüne konuldu".

Hadîkatü'l-Vüzerâ ve zeyilleri hakkında bu aydınlatıcı açıklamaları yaptıktan ve üslup olarak zeyillerin tümünün Ta'ib Efendi'nin eserini izlemiş olduklarını tespitten sonra, bir bütün olarak Hadîkatü'l-Vüzerâ'nın değerlendirmesine başlayabiliriz.

IV. HADİKATÜ'L-VÜZERÂ'NIN NİTELİĞİ

A) Anlatım Özellikleri: Yukarıda da söz edildiği üzere eserin en belirgin bir özelliği, tarihi bir metin olmasının yanısıra edebi niteliğinin de ağır basmasıdır. Nitekim belki dönemin genel yazım ve anlatım kurallarına paralel olarak anlatılmak istenen bir durum ya da bir olay için çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalar kullanıldığı gibi, aslında önsözlerinde "iddia" ettiklerinin aksine, cümle sonlarının kafiyeli olmasına (sec') da özel bir önem verildiğini görüyoruz. Bu durum Osmanzâde'nin yazdığı kısımda olduğu kadar, zeyillerde de söz konusudur. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi, zeyil sahiplerini kendilerinden önceki yazarın "yolundan gitmeye" özel önem vermişlerdir. Eserin edebi niteliğini göstermesi açısından, 102. sırada anlatılan İbrahim Paşa'nın özel hayatının, kendisi denizcilikten gelmiş olduğu için, denizcilik terimleriyle anlatılması iyi bir örnektir.

Sadrâzamların göreve gelişleri, yaptıkları çok önemli işler ya da görevden ayrılış zaman ve biçimleri için şiirsel olarak ve ebced hesabıyla tarih düşülmüştür.

Eğer değinilen konunun, örneğin Osmanlı tarihi içerisinde ilk olmak gibi bir niteliği varsa özellikle vurgulanmıştır: Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Kazaskerlikten gelen ilk Sadrazam olması, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın katledilen ilk Sadrazam olması buna örnektir.

B) Verilen Bilgiler: Hadikat-ül-Vüzerâ'da bir sadrâzam hakkında verilen ilk bilgi büyük ihtimalle o sadrâzamanın etnik kökeni

hakkındadır. Ancak bunun böyle olmasının altında ırk ayrımcılığı gibi bir tutumun yattığına ilişkin bir ipucuna, denilebilir ki hiç rastlanılmamıştır. Gerçekten de, yazarın gerek sadrâzamların yaptıkları işlere, gerekse kişiliklerine ilişkin değerlendirmelerinde etnik kökenle alakalı bir ayırım yapılmadığı gözlenmektedir. Etnik köken hakkındaki bilgilendirmeyi daha çok, bir "soy-ağacı oluşturma" çabasının ilk aşaması olarak düşünmek en doğrusu olacaktır. Nitekim bunun hemen ardından, özellikle devşirme olmayanların, babalarından ve sülâlelerinden söz edilmektedir. Bunlardan eğer ilmiye sınıfından olan varsa, ders aldıkları hocalarının adları da verilmektedir.

Sadrâzamlar hakkında verilen ilk bilgi olarak, doğrudan etnik kökeninden değil, ancak etnik kökeni hakkında görüş vermek durumunda olan "doğum yerleri"nden söz edildiği de olmaktadır (Morali, Bosnalı.. gibi).

Verilen ikinci bilgi, ilgilinin "ilk görevi"dir. Bu ilk görev, ilmiye sınıfından olabileceği gibi, çırağlık gibi bir saray hizmeti ya da bir ağa'nın hizmeti de olabilmektedir.

Daha sonra, sırasıyla sözü edilen kimsenin bulunduğu görevler, bu görevlere nasıl geldiği de belirtilerek¹⁰ sıralanmaktadır. Bu görevlere geliş ve ayrılış tarihleri bazen yıl olarak verilmekle beraber, zaman zaman bir Padişâhın cülûsuna ya da saltanat dönemine, ünlü bir kişiye ya da olaya göndermelerde bulunulduğu da olmaktadır. Ama genellikle Sadrâzam oldukları tarih hem yıl olarak ve hem de hangi Padişâhın dönemi olduğu belirtilerek verilmektedir.

İlgilinin sadrâzamlığı döneminde yaptığı kayda değer işlerinden, görevden ayrılmasına neden olan olaylar ya da durumlardan söz edildikten sonra, görevden ayrılış tarihi genellikle ay ve gün olarak verilmektedir.

Bundan sonra verilen en önemli bilgi, sadrâzamanın görevden ayrılış biçimidir. Bu istifa, emeklilik, tenzîlen ya da tümüyle azledil-

10. Örneğin 137. sıradaki Kalaylıgöz Ahmed Paşa'nın "ağasının (Yusuf Ağa) Padişaha hizmetlerinin etkisiyle ve bundan faydalanarak Beğlerbeğlik rütbesiyle Cidde'ye gönderilmesi gibi.

mek, katledilmek olabileceği gibi; eceliyle, savaşta, bir ayaklanmada ya da bir suikastta ölüm de olabilir.

Yazar daha sonra, ilgilinin gerek kişiliği ve özel hayatı, gerekse görevindeki icraatı ve başarısı, hatta fiziksel ve psikolojik özellikleri hakkında genel bir değerlendirmesini vermektedir.

Bir sadrâzam hakkında yapıtta verilen son bilgiler; eğer ölüm dışındaki bir nedenle görevinden ayrılmış ise ölüm biçimi, vezirlik süresi ve kaç yıl yaşadığıdır.

Son olarak çok kısa bir "niyaz" vardır ki bu, aslında yukarıdan beri hayatı anlatılan kimse ve onun yaptığı işler hakkında ne düşünüldüğünün bir özeti gibidir. Özel hayatı ve yaptığı işler için "iyi" düşünüyor ise ona "rahmet" dilenmekte; yok eğer durum bunun tersi ise "sınırları aşmaktan korunmak" vb. için dua edilmektedir. Bazen böyle bir değerlendirmeye gidilmediği de olmaktadır.

C) Verilen Bilgilerin Niteliği: Hadikatü'l-Vüzerâ adlı eser incelendiğinde görülen odur ki, çalışmaya "Osmanlı resmî ideolojisi" önemli ölçüde egemendir. Bunu yalnızca giriş bölümündeki ifadelerde değil, yapıttın tümündeki değerlendirmelerde de görüyoruz. Nitekim Osmanlı Sultanı asla eleştiri hatta değerlendirme konusu değildir. Örneğin, "iyi bir insan" ve "başarılı bir Sadrâzam" olan birisinin katledilmiş olmasını yazar haksız görse, bunu "fitne ve fesâda" ya da "Padişaha gammazlanmış olmasına" bağlayabilmekte ancak Padişah bu tür değerlendirmelerin kesinlikle dışında tutulmaktadır. Bu çerçevede, gelmiş geçmiş bütün Padişahların konumu ayıdır.

Bununla birlikte yazarın, belli başarıları olan bir kısım Sadrâzamların katledilmesini yerinde görmediğini ifade edebilmesi, belli bir tutarlılığın göstergesi olarak değerlendirilmelidir kanısındayım.

Öte yandan "damad" olan Sadrâzamların hayat hikâyelerine baktığımızda "damadlığın" bir "olgu" olarak dile getirildiğini, ancak, yalnız damad olduklarından ötürü "fazladan" bir övgüye yer verilmediğini görüyoruz.

Eserde dini duygular yer almakla beraber bunun, girişteki dua bölümü ile kişilerin tanımlanmalarında bulunduğunu, ancak bu konunun etik bir yaklaşım olmaktan öteye gitmediğini ve başka konularla karıştırılmadığını söyleyebiliriz. 73. Sırada anlatılan İbşir Paşa bunun belirgin ve güzel bir örneğidir¹¹.

Verilen bilgiler için zaman zaman başka eserlere göndermelerde bulunulduğunu görüyoruz: Ravza-tül-Berrâ, Tâc-üt-Tevârih, Zeyl-i Şakâyk, Nâimâ Tarihi, Kâtip Çelebi, Zafernâme (Ömer Efendi'nin)...vb.ne yapılan göndermelerin yanısıra; bunlardan alıntılar yapılmakta, gerektiğinde şüpheli durumlar ve ihtimaller değerlendirilmekte, zaman zaman da alıntı yapılan kaynaklardaki bilgiler tartışılmaktadır. Bunlara 62. sırada anlatılan Kara Mustafa Paşa hakkında yapılan gönderme, 42.sırada anlatılan Derviş Paşa'nın katledilme nedeniyle ilgili olarak Naimâ Tarihine yapılan gönderme, 34. sırada anlatılan Lala Mehmed Paşa hakkında, Mevlâna Munşi Abdül-Kerîm'in söylediklerinin yanlış olduğunu ifade etmesi... güzel birer örnektir.

Burada belirtilmesi gereken çok önemli bir nokta da şudur: Yukarıda her ne kadar Osmanlı resmî ideolojisinin eserde ağır bastığını söylemiş isek de, bunun gene yukarıda belirttiğimiz istisnai durumların yanısıra çok belirgin bir ayrımı daha söz konusudur; Osmanlı'nın yaptığı her iş tasvip edilmek yahut geçiştirilmek durumunda değildir. Bu özellikle Sadrâzamların görevden ayrılmaları ve ayrılma biçimleri söz konusu olduğunda böyledir. Gerçekten, eserin değişik yerlerinde Padişahın emriyle katledildikleri halde bunun tasvip edilmediğinin açıkça belli edildiği cümleler bulunmakta, bunların başarılı olduklarından söz edilmekte, en azından "katledilmelerinde fitne ve fesadın rolü" vurgulanmaktadır.

Bazen de bu "tasdik etmeme" verilen cezayı yetersiz bulmak biçiminde de olabilmektedir. Örneğin 29. sırada anlatılan Sinan Paşa için verilmiş bulunan azl cezası yazar tarafından yetersiz görül-

11. İbşir Paşa eserde, "çoğu gün oruç tutan, (softalığından) kahve bile içmeyip ancak süt içen, şerri ve hayrı ayırt edemeyen bir garip adam..." olarak ve olumsuz biçimde anlatılmaktadır.

mekte, cezanın aslında idam olması gerektiği görüşü dile getirilmektedir.

Osmanlı tarih yazarlığı açısından ilginç olan bir durum daha eserde göze çarpmaktadır: Sadrâzamların başarılı olup olmadıkları konusundaki değerlendirmelerde, nihai analizde, onların devlet işini ne derece "iyi" bildiklerinin değil, halka yaşatabildikleri rahat ve mutluluğun, en azından devlet işini yaparken halka "zulüm" yapmalarının ve "can yakmamalarının" baz alınması. Örneğin 57. sırada anlatılan Hüsrev Paşa için yapılan değerlendirmede "devlet işini iyi bildiği ancak devlete düzen vermek kastıyla can yakmış olduğu ve katledildiği" söylenmektedir. Gene 77. sırada anlatılan Köprülü Murat Paşa için, "devlet adına başarılı işler yaptığı ancak zulmünün iyiliğinden çok olduğu" belirtilerek hakkında olumsuz görüş belirtilmektedir. Bu bağlamda tüm bunlar göz önüne alınarak, yapıtın devletçi bir anlayışla değil fakat popülist (halkçı) bir anlayışla kaleme alındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

V. SONUÇ

Böylece, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak ilk beşyüz yıllık dönem içerisinde sadrâzamlık gibi önemli bir görevde bulunanların hayat hikâyelerini içeren bu kıymetli eser üzerindeki değerlendirmelerimizi tamamlamış bulunuyoruz. Öncelikle belirtmeliyiz ki, Osmanlı sadrâzamları ile ilgili biyografik temel bir eser olan Hadîkayü'l-Vüzerâ üzerinde yeterince çalışma yapılmış ve yayımlanmış değildir. Konuyla ilgili diğer çalışmalarımız sırasında da aynı durumu gördük. Bazı yazarlar, kimi zaman belli bir sadrâzamanın hayat hikâyesi ile ilgili bilgi aktarmaları ya da karşılaştırmalar yapmışlarsa da, anılan eserin bir bütün olarak ele alınması sözkonusu değildir. Hatta, örneğin Osmanzâde'nin eserinde hayat hikâyeleri anlatılan sadrâzam sayısı konusunda bile, önemli kaynak eserlerde yanlış veriler yer almaktadır. Bu, eserin bugüne kadar, değil içerik olarak, biçimsel bir incelemeden bile geçirilmediğinin açık bir delilidir.

Kitabın genel olarak transkripsiyonunda ve özel olarak da incelenmesinde görülen odur ki, birden fazla yazar tarafından ve bir-

birinden değişik dönemlerde yazılmış olmasına karşın, kitaptaki bölümlerin hepsi, üslup ve içerik olarak tam bir bütünlük içerisinde dirler. Bu durum, zeyil yazarlarının, bilerek ve isteyerek, Osmanzâde'nin eseriyle paralellik içerisinde konuları kaleme almalarından kaynaklanmıştır. Hatta, zeyillerin adlandırılmalarında bile, Osmanzâde'nin eserini taklit vardır. Örneğin, Osmanzâde eserine "Vezirler Bahçesi" anlamına gelmek üzere Hadîkatü'l-Vüzerâ adını koymuşken, birinci zeylin adı "Vezirler Bahçesinin Güzel Gülü" anlamına gelen "Gül-i Zîbâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ" olarak, ikinci zeylin adı "Vezirler Bahçesinin Tâze Gülü" anlamına gelen "Verd-i Mutarrâyı Hadîkati'l-Vüzerâ" olarak herbir zeylin yazarınca konulmuştur.

Her yazarın, kendi çağdaşı olanları uzun tuttuğu sadrâzamların hayat hikâyelerinin sistematik değerlendirmesi ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Ayrıca bu kıymetli eserin konunun uzmanı kişilerce kapsamlı olarak incelemesine olan ihtiyaç halen devam etmektedir.

-----oOo-----